

חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים על-פי המשפט העברי ובהשוואה למשפט הישראלי

מאת

בנימין שמואלי*

בחלק ממדינות העולם קיימת חובת דיווח לרשויות האכיפה או לרשויות הרווחה על אלימות בילדים המופנית כלפיהם מצד הורים, בני-משפחה או אחראים אחרים עליהם. יש התומכים בהטלת חובה כזו (על כלל הציבור או על בעלי המקצוע המטפלים במשפחה) מתוך הדגשת זכויות הילד, רווחתו והצלתו מן האנשים שבהם הוא אמור לשים את מבטחו והפוגעים בו. יש המתנגדים לה מחשש לפגיעה באוטונומיה של התא המשפחתי, מחשש להתערבות בחופש הפרט, לפגיעה בפרנסת אנשי המקצוע ומחשש מפני דיווחי שווא כוזבים.

החיבור יציג את גישתו המאוזנת של הדין העברי בסוגיה. גישה זו גובשה בעיקר בספרות השו"ת במהלך שני העשורים האחרונים, במקביל

* מרצה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן; מורה במכללת "שערי משפט"; Visiting Assistant Professor, Duke University, School of Law. תודות לאסף פונקלשטיין על עזרה באיסוף המקורות.

חלקים ממאמר זה שולבו על-ידי המחבר בהרצאה בנושא "חובת הדיווח – פתח לתקווה או לשימוש לרעה?" במסגרת כנס בנושא "15 שנה לחובת הדיווח על התעללות בילדים", שנערך ב-4.1.2005 במרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת "שערי משפט" בשיתוף המועצה הלאומית לשלום הילד. תודות לקורא החיצוני על הערות מחכימות ומועילות.

גרסה מקוצרת של המאמר פורסמה תחת הכותרת "והוא עד או ראה או ידע, אם לוא יגיד ונשא עונו" – על החובה לדווח על אלימות כלפי קטינים או חסרי ישע" פרשת השבוע 280, פרשת ויקרא, התשס"ז, בעריכת אביעד הכהן ומיכאל ויגודה, היוצא לאור מטעם המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים והמרכז להוראת המשפט העברי ולימודו במכללת "שערי משפט". גרסה מקוצרת זו נכללה גם בחוות דעת שהעביר המחבר לוועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת בינואר 2007, לקראת דיונים בנדון שהתקיימו בוועדה בחודשים ינואר ומארכ 2007. חוות הדעת עסקה בבחינת האפשרות להרחיב את חובת הדיווח בישראל למקרי אלימות והתעללות בקטין ובחסר ישע על-ידי בן משפחה קטין, והיא פורסמה בשני חלקים באתר הוועדה: "על הצעת החוק להרחבת חובת הדיווח על התעללות בילדים והזנתתם", ינואר 2007, www.knesset.gov.il/committees/; heb/material/data/H14-02-2007_13-26-52_shmueli.doc; "על הצעת חוק להרחבת חובת הדיווח למקרי עבירות מין ואלימות בילד על ידי בן-משפחה קטין", 11.3.07, www.knesset.gov.il/committees/heb/material/data/H12-03-2007_13-18-05_smueli-mashlima.doc.

לעליית קרנן של זכויות הילד בארץ ובעולם. הדין העברי מעלה על נס, מחד גיסא, את חשיבות הדיווח והטיפול במקרי אלימות כלפי ילדים ואת העיקרון הדתי של הרחקת עובר עבירה מאיסור, אך, מאידך גיסא, מעדיף, ככל הניתן, את הדיווח והטיפול בתוך מוסדות הקהילה, כל אימת שאין מדובר בסכנה מיידית המחייבת התערבות חיצונית של גורמי אכיפה. גישה זו נסמכת בעיקר על המבנה המסורתי של הקהילה היהודית ועל החשש ששיתוף הפעולה עם השלטונות עלול להזיק, בסופו של דבר, לקהילה ולמשפחה.

החייבור יצביע על נקודות מפגש רבות בין הדין העברי-הדתי לבין הדין הישראלי – הלא-דתי, שגם בו קיים מסלול אפשרי של דיווח לרשויות הרווחה, ולא דווקא לרשויות האכיפה, וגם בו חלה חובת הדיווח על מקרים של אלימות קשה ולא על כל מקרה של אלימות. יוצג דמיון (אם כי לא זהות של ממש) בין שתי שיטות המשפט, למרות נקודות המוצא השונות, שחלקן נגזר מאופיו של הדין העברי כדין דתי, וחלקן נגזר מהאופי המיוחד של הקהילה היהודית, ששאפה תמיד לשמור על אוטונומיה, גילתה יחס חשדני לשלטונות וניסתה להסדיר את ענייניה ולפתור את בעיותיה הפנימיות באופן עצמאי.

א. פתח דבר

ב. חובת הדיווח על אלימות בילדים על-פי הדין הישראלי

ג. חובת הדיווח בדין העברי

1. החובה להעיד בבית המשפט על מקרים של אלימות במשפחה – הניתן להשליך ממנה על דיווח לרשויות?
2. חובה להציל מיד רודף מכוח "לא תעמוד על דם רעך" הכוללת חובה לגלות אוזן חברו מפני סכנה מתקרבת
3. חובת דיווח כללית במקרי סכנה קיימת או פוטנציאלית לזולת
4. מהכלל אל הפרט: חובת דיווח במקרי אלימות בילדים על ידי הוריהם

ד. המשפט העברי אל מול הדין הישראלי: מבט השוואתי

א. פתח דבר

בחלק ממדינות העולם קיימת חובת דיווח לרשויות האכיפה או לרשויות הרווחה על אלימות בילדים המופנית כלפיהם מצד הורים, בני משפחה או אחראים אחרים עליהם.¹

1 בחלק מהמדינות חובת הדיווח חלה גם על עבירות של הזנחה בילדים, ובמדינות רבות מוחלת החובה גם על עבירות המתבצעות בחסרי ישע, ולא רק בקטינים. מכל מקום, חיבור זה מתמקד באלימות כלפי ילדים.

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים על-פי המשפט העברי
ובהשוואה למשפט הישראלי

יש התומכים נחרצות בהטלת חובה כזו² ויש המתנגדים לה.³ חובה זו יסודה ברצון להגן על שלומם של ילדים ולהצילם ממעשים קשים הנעשים בהם, במקרים רבים מאוד, בחדרי חדרים. בכך היא מבטאת העדפה של זכויות הילד ורווחתו – ולעתים אף הצלתו מן האנשים שבהם הוא אמור לשים את מבטחו – על עקרונות כגון פגיעה בפרטיות ובאוטונומיה של המשפחה, חופש הפרט ואי חיוב האזרח להתערב בענייניהם של אחרים, וכן על החשש מ"מלשינות" ואף מ"חיסולי חשבונות" בין בני-זוג או בין שכנים מסוכסכים שיביאו לדיווחים כוזבים.

במרבית מן המדינות שנקבעה בספר החוקים שלהן חובת דיווח על אלימות כלפי ילדים, הטלה חובה זו רק על גורמים העוסקים בטיפול במשפחה, דהיינו – על בעלי מקצוע הבאים במגע עם הילד ועם משפחתו, ובהם, באופן טיפוסי, עובדי מערכת הבריאות, עובדי מערכת החינוך, עובדי רווחה, עובדי המערכות לאכיפת החוק ועוד. רק במדינות אחדות הורחבה החובה לכלל האזרחים. במדינות רבות בעולם אין כלל חובת דיווח על דבר אלימות כלפי ילדים. במדינות אחדות עומדת לבעלי מקצוע או לכלל הציבור אפשרות לדווח, בבחינת רשות, כאשר החוק מנסה לעודד זאת על-ידי הקניית חסינות למדווח מפני תביעה אפשרית נגדו והטלת חיסיון על זהותו – חיסיון שיוסר רק בהוראת בית המשפט במקרים של חשש לדיווח כוזב בזדון.

בספרות המקצועית האמריקנית נמתחה ביקורת קשה על קיומה של חובת הדיווח, הן זו המופנית כלפי אנשי המקצוע והן זו המופנית כלפי כלל הציבור (בארצות-הברית, בחלק מן המדינות, כוללת החובה את שני המגזרים ובחלקן – רק את בעלי המקצוע).⁴ נטען, בין היתר, כי במקום לטפל באלה שנפגעו מן האלימות, מכלות רשויות האכיפה והטיפול את זמנן בהליכי חקירה והעמדה לדין של אלה שביצעו אותה ושל אלה שלא דיווחו עליה. עוד נטען שחובת הדיווח מנוגדת לחופש הפרט והיא גם עלולה להרתיע פציניטים קיימים ופוטנציאליים מלפנות לקבלת שירותיו של בעל מקצוע המחויב בדיווח, מחשש שעניינם לא יישמר חסוי.

2 ראו למשל: Victor I. Vieth, *Passover in Minnesota: Mandated Reporting and the Unequal Protection of Abused Children*, 24 WM. MITCHELL L. REV. 131 (1998).

3 Gary B. Melton, *Mandated Reporting: A Policy without Reason*, 29 CHILD ABUSE & NEGLECT 9 (2005). ראו גם גרסה מעובדת בעברית למאמרו של Melton בכרך זה: גארי ב' מלטון "חובת הדיווח: מדיניות ללא היגיון" משפחה במשפט ג-ד 303 (2009-2010). תודה לרינה לאור מ"אשלים" על הפניית תשומת לבי לפורום באינטרנט שקיים Melton בסוגייה בשנת 2003; RICHARD GELLES, *THE BOOK OF DAVID* 153-155 (1996). לסקירת הטענות השונות בעד ונגד הטלת חובת דיווח ראו: "על הצעת החוק להרחבת חובת הדיווח על התעללות בילדים והזנחתם" (חוות דעת של בנימין שמואלי, ינואר 2007), www.knesset.gov.il/committees/heb/material/data/H14-02-2007_13-26-52_shmueli.doc.

4 ראו: Melton, לעיל ה"ש 3, המבקר את חובת הדיווח המוטלת על אנשי המקצוע, ו-GELLES, לעיל ה"ש 3, המבקר את חובת הדיווח החלה גם על כלל הציבור.

על רקע ביקורת זו, מעניינת גישתו המאוזנת של הדין העברי לסוגיה. הדין העברי מנסה למצוא פתרון ביניים, המטיל, מחד גיסא, חובה על כלל הציבור לדווח על מעשים חמורים המסכנים את הזולת, לאו דווקא מעשים הנעשים נגד ילדים ולא דווקא מעשים שנעשים בהם על-ידי מי שאחרים עליהם; מאידך גיסא, העדיפות ניתנת לדיווח ולטיפול בתוך מוסדות הקהילה, כל אימת שאין מדובר בסכנה מיידית המחייבת התערבות חיצונית של גורמי אכיפה. גישה זו נסמכת בעיקר על המבנה המסורתי של הקהילה היהודית ועל החשש המוחשי ששיתוף הפעולה עם השלטונות הלא-יהודיים (ובמקרים מסוימים, אף היהודיים-הישראליים) עלול להזיק, בסופו של דבר, לקהילה בכלל, ולמשפחה ולילד בפרט.

לצורך בחינת דרכו של הדין העברי בסוגיה יפתחו בחיבור זה שני מעגלים. המעגל האחד הינו מעגל כללי, העוסק בחובת דיווח כללית במקרים של ידיעה אודות סכנה קיימת או פוטנציאלית לזולת; והמעגל השני, שהינו מקרה פרטני של המעגל הראשון, יעסוק בחובת הדיווח במקרי אלימות בילדים המתבצעת על-ידי הוריהם.

בשני המעגלים הללו המקורות שיהיו הדומיננטיים ביותר יהיו אלה של ספרות השו"ת של הדור האחרון, שנכתבה על-ידי פוסקים בארץ ומחוצה לה. גישתו של הדין העברי נתגבשה בתקופה שבה התפתחו במקביל זכויות הילד בארץ ובעולם, וזאת, ככל הנראה, שלא במקרה. התפתחות זו הביאה עמה שאלות רלוונטיות שהופנו לפוסקים, הן על-ידי כלל הציבור והן על-ידי אנשי מקצוע.

כבמקרים אחרים, גם כאן יתברר כי הדין העברי נקט – כבר מקדמת דנא – גישה נאורה המעמידה את זכויות האדם ואת זכויות הילד במרכז ההכרעה המשפטית, אם כי לצורך ההכרעה בכל מקרה ספציפי מובאים בחשבון גם שיקולים נוספים, כגון: שיקולים דתיים, קהילתיים, משפחתיים ואחרים. מהם המתמקדים במעשים עצמם ומהם המתמקדים במסגרת הקהילתית והמדינתית ובחשוב סיכויי הוצאת הילד מביתו למשפחה שאינה יהודית, או שאינה שומרת מצוות. מתוך כל אותם שיקולים ננסה לגבש את עמדת הדין העברי בנדון ולהצביע על נקודות מפגש לא-מעטות בינו לבין הדין הישראלי, בטיפול בבעיה חברתית-משפטית שאמורה להעסיק כל חברה שאכפת לה מן הפגיעה באזרחיה הקטינים, אף שמדובר בשתי שיטות משפט שונות בתכלית, האחת דתית והאחרת כללית.

ב. חובת הדיווח על אלימות בילדים על-פי הדין הישראלי

מאז 1989 משתייכת ישראל ל"מועדון" לא-גדול של מדינות ברחבי העולם שקבעו במשפטן הפלילי⁵ חובת דיווח על אלימות בילדים המוחלת גם על כלל הציבור, ולא רק על אנשי מקצוע. החוק, שהוא למעשה תיקון מס' 26 לחוק העונשין, הידוע בקרב אנשי

5 במסגרת חוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 226 (להלן: חוק העונשין או החוק).

המקצוע כ"חוק למניעת התעללות בקטין ובחסר ישע",⁶ התקבל בכנסת, ללא מתנגדים, בסוף שנת 1989.⁷ במסגרת אותו תיקון לחוק נוסף לחוק העונשין סעיף 368ד, הקובע חובת דיווח לרשויות בשורה של עבירות המבוצעות בקטין ובחסר ישע על-ידי הורה או על-ידי אחראי אחר עליו⁸ ובהן:⁹ סיכון חייו או בריאותו של הילד; נטישתו או הזנחתו; תקיפה הגורמת לו חבלה של ממש; תקיפה הגורמת לו חבלה חמורה; התעללות בו.¹⁰ החובה לדווח במקרים של עבירות בקטין ובחסר ישע מוטלת הן על רשימה מורחבת של בעלי מקצוע הבאים במגע עמם,¹¹ הן על הורה או אחראי אחר¹² והן על כל אדם, למעט קטין,¹³ שהיה לו יסוד סביר להניח כי נעברה עבירה בקטין או בחסר ישע על-ידי הורה או אחראי עליו.¹⁴ אנשי המקצוע המוזכרים בסעיף הינם: רופא, אחות, עוסק במקצוע פרה-רפואי, עובד סוציאלי, עובד שירותי רווחה, שוטר, פסיכולוג, קרימינולוג וכן עובד חינוך ומנהל או איש צוות במעון או במוסד שבו נמצא קטין או חסר ישע.

קיימים שני הבדלים עקרוניים בין החובה המוטלת על כלל הציבור לזו המוטלת על אחראים על הילד ועל אנשי המקצוע. ההבדל הראשון קשור במהות המקרים שעליהם יש לדווח. לגבי כלל הציבור ("כל אדם") צומצמה החובה רק למקרים שבהם יש יסוד סביר להניח שהעבירה בוצעה "זה מקרוב" (מבחינת הזמן). הביטוי "זה מקרוב" אינו מופיע במסגרת החובה המופנית לאנשי המקצוע לדווח. על אלה לדווח בכל מקרה שבו "עקב עיסוקם במקצועם או בתפקידם היה להם יסוד סביר לחשוב כי נעברה עבירה מהעבירות המנויות לעיל, ולא רק כשנעברה העבירה "זה מקרוב". מצב דומה קיים כאשר לאחראים על הקטין – גם אלה מחויבים לדווח כאשר יש להם "יסוד סביר לחשוב כי אחראי אחר על קטין או חסר ישע עבר בו עבירה".

- 6 חוק העונשין (תיקון מס' 26), התש"ן-1989, ס"ח 90.
- 7 לרקע מפורט על חקיקת תיקון מס' 26 לחוק העונשין ראו יצחק קדמן "החוק למניעת התעללות בקטנים וחסרי ישע – נקודת מפנה ביחס החברה הישראלית להתעללות בילדים" בטחון סוציאלי 38, 135 (1992), פורסם גם בתוך זכויות הילד בישראל: קובץ מאמרים ומקורות 101 (יצחק קדמן וגליה אפרת עורכים, 2000). כן ראו בכרך זה: יצחק קדמן "במותה ציוותה לילדים רבים את החיים: חובת הדיווח על עבירות בילדים – רקע, סקירה ומהות" משפחה במשפט ג-ד 337 (2009-2010).
- 8 המוגדר בס' 368א לחוק כ"בן משפחה" ("בן משפחה של קטין או של חסר ישע, שמלאו לו שמונה עשרה שנים ואיננו חסר ישע, והוא אחד מאלה: בן זוגו של הורה, סבו או סבתו, צאצאו, אחיו או אחותו, גיסו או גיסתו, דודו או דודתו") או "אדם שהילד מתגורר עמו דרך קבע".
- 9 על-פי ס' 368ד(ח) לחוק.
- 10 חבלה מוגדרת בחוק זה גם כחבלה נפשית ולא רק גופנית (ס' 368ב(ג) לחוק), והתעללות כוללת הן את הפן הגופני, הן את הפן המיני והן את הפן הנפשי (ס' 368ג לחוק).
- 11 ס' 368ד(ב) לחוק.
- 12 ס' 368ד(ג) לחוק.
- 13 ס' 368ד(ה) לחוק.
- 14 ס' 368ד(א) לחוק.

ההבדל השני הינו הסנקציה במקרי אי דיווח. כלפי כלל הציבור הסנקציה הינה עד שלושה חודשי מאסר, ואילו הסנקציה כלפי בעלי מקצוע או אחראים על הילד, אם לא דיווחו, הינה עד שישה חודשי מאסר.

לפיכך, חובתם של בעלי המקצוע ושל האחראים על הקטין הינה מוגברת בשני היבטים בהשוואה לחובה החלה על אדם מן השורה. ההיבט האחד הוא קשת המקרים לתחולת החובה, וההיבט האחר הוא חומרת הסנקציה על אי הדיווח.

לאחרונה תוקן החוק ונוספה חובה, היא החובה לדווח על עבירת מין הנעשית בקטין ובחסר ישע דווקא על-ידי בן-משפחתו הקטין (לפני כן לא הייתה חובה לדווח על מעשי קטין כלפי קטין אחר, אלא אם כן אירע הדבר במוסד חינוכי). גם כאן נשמרים שני ההבדלים הללו בין כל אדם¹⁵ לבין אנשי המקצוע¹⁶ והאחראים על הקטין.¹⁷

בסעיף 368ד נקבעו שני מסלולים מקבילים וחלופיים של דיווח, האחד למשטרה והאחר לפקיד הסעד. רבים מקרב הציבור וגם מקרב בעלי המקצוע אינם מודעים לאפשרות שהחוק מקנה להם לפנות לרשויות הרווחה ולא דווקא למשטרה. החשש מפני הפנייה למשטרה עשוי להיות חשש רב, מחוסר רצון להביא לפתיחתה של חקירת משטרה במוסד החינוכי או במסגרת התא המשפחתי (המשטרה חייבת על-פי חוק סדר הדין הפלילי לפתוח בחקירה במקרים כאלה¹⁸). אך פקיד הסעד בעצמו מחויב, ככלל, לפנות למשטרה אם הגיע לרשותו דיווח על עבירות הנכנסות בגדר הסעיף, שכן הוא נכלל ברשימת בעלי המקצוע שעליהם מוטלת החובה. עם זאת, לרשות פקיד הסעד עומד מנגנון (שאינו עומד לרשותם של בעלי מקצוע אחרים שעליהם מוטלת חובת הדיווח) של פטור מדיווח, בדמות "ועדת פטור".¹⁹ מדובר בוועדה שפקיד הסעד רשאי להפנות אליה את המקרה (בין מקרה הידוע לו מידיעה אישית ובין דיווח שהועבר אליו מאזרחים או מבעלי מקצוע אחרים), ולבקש פטור מדיווח למשטרה על המעשים. רשימת הפטורים מדיווח וכן נהלים אחרים, לרבות האפשרות לקבל פטור "זמני" לזמן מה וההנחיה לפקיד הסעד לחזור ולהופיע לפני הוועדה כדי לדווח על התקדמות המקרה מאז קבלת אותו פטור "זמני", הם פרי המציאות בפועל, בבחינת תורה שבעל-פה, בכל אחד מחמשת המחוזות שבהם פועלת ועדת פטור, ואינם מגובים כיום בחוק או בתקנות.²⁰ הפרקטיקה הנוהגת הינה שהבקשה יכולה להיסקם על נימוקים שונים. כך,

15 ס' 368ד(ג) לחוק.

16 ס' 368ד(ג) לחוק.

17 ס' 368ד(ג) לחוק.

18 ס' 59 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ"ב-1982, ס"ח 43.

19 ס' 368ד(ו) לחוק.

20 כך על-פי הרצאתה של עו"ד דרורה נחמני-רוט, סגנית בכירה של פרקליט מחוז ירושלים ויושבת-ראש ועדת הפטור במחוז זה, בנושא ועדות הפטור מדיווח, במסגרת כנס בנושא "15 שנה לחובת הדיווח על התעללות בילדים", שנערך ב-4.1.2005. במרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת "שערי

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים על-פי המשפט העברי
ובהשוואה למשפט הישראלי

לדוגמה, כאשר פקיד הסעד סבור שפנייה למשטרה עלולה להחמיר את המצב, להביא לפגיעה בילד עצמו וכו'. בכל מקרה אחר, שבו לא קיבל פטור, על פקיד הסעד לדווח למשטרה אודות המקרה.

קיימת אינטראקציה נוספת בין שירותי הרווחה למשטרה. אם הגיע למשטרה מידע לפי הסעיף, עליה להעבירו תחילה לפקיד סעד, ולא לנקוט שום פעולה לפני שהיא נועצת בו, אלא אם כן נדרשת "פעולה מיידית שאינה סובלת דיחוי".²¹ החוק קובע גם כי "אין בפעולה מיידית כאמור כדי לשלול את חובת העברת המידע לפקיד סעד וההתייעצות עמו לאחר מכן".²²

המדווח בהתאם לדרישות החוק ובתום לב מוגן מפני תביעה פלילית או אזרחית נגדו, כולל תביעה בגין לשון הרע.²³ כאשר למדווח דיווח כוזב, קיימת בחוק העונשין סנקציה כללית למקרה של דיווח כוזב למשטרה,²⁴ אך הוראה דומה אינה קיימת לגבי דיווח כוזב לפקיד סעד. מנגד, יש להניח שהמדווח דיווח כוזב למשטרה או לפקיד הסעד יהיה חשוף באופן עקרוני אף לתביעה בנזיקין.

חובת הדיווח מהווה בישראל, הלכה למעשה, מעין חוק הצהרתי. אכיפת החוק מועטה; קיימים מקרים ספורים בלבד שבהם הועמדו אנשים לדין והורשעו בגין הפרתה של חובת הדיווח.²⁵ באחד המקרים אף הביע בית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו את דעתו שאין להעמיד לדין אדם שידעה על מעשים קשים של בן-זוגה בילדיה מנישואים קודמים, אך פחדה לעשות מעשה מתוך חשש מפניו, וקרא להעדיף את הטיפול הקהילתי-הרווחתי.²⁶ באותו מקרה הורחקו שני בני הזוג מן הבית, וכתב-אישום הוגש רק נגד האב. פקידת הסעד המליצה בחום לשקם את האם, מכיוון שהיא הייתה הדמות המשמעותית בחיי הילדים, ומשאת נפשם הייתה לחזור אליה. הבעל גם התנהג אל אשתו כאל "שפחה חרופה", כדברי בית המשפט, כך שהיא עצמה הייתה קורבן

משפט" בשיתוף המועצה הלאומית לשלום הילד, ראו בכרך זה: דרורה נחמני-רוט "התנאים לקבלת פטור לפקיד סעד מדיווח למשטרה על עבירות בילדים" משפחה במשפט ג-ד 379 (2009-2010).

21 לפי ס' 368ד(ז) לחוק.

22 שם.

23 מדובר באחת מהחלופות שעניינן הגנת תום הלב בהתאם לס' 15(8) לחוק איסור לשון הרע, התשכ"ה-1965, ס"ח 240: "הפרסום היה בהגשת... תלונה שהוגשה לרשות המוסמכת לקבל תלונות על הנפגע או לחקור בענין המשמש נושא התלונה...". שתי החלופות הללו מכסות, כך נראה, הן דיווח לפקיד הסעד ולמשטרה, כרשויות המוסמכות על-פי חוק העונשין, לעניין זה, לקבל תלונות אודות הנפגע מהפרסום, והן דיווח למשטרה כרשות המוסמכת לחקור בנושא התלונה. דומה גם כי מדובר בפרסום מותר בהתאם לס' 13(9) לחוק זה.

24 ס' 243 לחוק העונשין קובע, כי "המוסר לשוטרי או למי שמוסמך להגיש תביעה פלילית, ידיעה על עבירה כשהוא יודע שהידיעה כוזבת, דינו – מאסר שלוש שנים, ואם העבירה היא פשע – מאסר חמש שנים...".

25 מן התיקים הבודדים האלה, ראו: ע"פ 1110/00 מדינת ישראל נ' פלונים, פ"ד (5) 229 (2000).

26 תפ"ח (מחוזי ת"א) 1021/01 מדינת ישראל נ' פלוני (לא פורסם).

למעשיו. בית המשפט קבע כי העמדת האם לדין אינה עולה בקנה אחד עם אינטרס הציבור. אמנם, האם לא עמדה על המשמר ולא הגנה על ילדיה, אך דבר זה מצביע, אליבא דבית המשפט, על חולי, על תלות או על פחד. הרשעת האם, שהיא המשענת היחידה של הילדים, בגין אי דיווח, עלולה הייתה להוריד את כל התא המשפחתי לטמיון. בכך, למעשה, קבע בית המשפט סייג בפסיקה לחובת הדיווח. לסייג זה, שבהתמלאו אין זה ראוי, לדעת בית המשפט, להגיש מלכתחילה כתב-אישום בגין אי דיווח, שני תנאים מצטברים: (א) הפחד והתלות בגורם האלים היו גבוהים מאוד; (ב) אותו בן-משפחה שלא דיווח, היה בעצמו חלק ממסכת ההתעללויות. בית המשפט הוסיף וקבע כי האינטרס הציבורי מחייב שלא להגיש במקרים אלה כתב-אישום מלכתחילה, ואם הוגש כבר כתב-אישום, ראוי שבית המשפט ימשיך ידיו מהתערבות משפטית ויחזיר את העניין לטיפולם של מוסדות הרווחה.

אם בוחנים את האכיפה המועטה של חובת הדיווח בדין הישראלי לאור המטרה המרכזית של החובה, שהיא איתור ילדים העוברים התעללות והזנחה, והטיפול בהם, בבחינת הצלתם ממש – ולא דווקא ענישת מי שלא דיווח, למרות האפשרות העקרונית לעשות כן – הרי שמדובר באיזון נכון ולו מבחינה תיאורטית. אמנם, יש לשפר ולתקן את החוק הישראלי בכמה היבטים ולהביא את החובה לידיעת הציבור (אין כאן המקום להאריך בזאת), אך, באופן כללי, דומה שמדובר בחקיקה ראויה ומתבקשת.

בפרק הבא נבחן את דרכו של הדין העברי בסוגיה. תחילה נפנה לדון בחובת הדיווח במקרים של ידיעה על סכנה קיימת או פוטנציאלית לזולת, ולאחר מכן נדון במקרה הפרטי של חובת הדיווח על אלימות בילדים. לאחר הצגת השיקולים השונים והצגת גישתו של הדין העברי, נצביע, בין היתר, על נקודות מפגש לא-מעטות בינו לבין הדין הישראלי, אך גם על השוני בין שתי מערכות הדינים. שוני, הנגזר מאופיו המיוחד של הדין העברי כדין דתי וכן מהעדיפות שניתנה במהלך הדורות לדיווח ולטיפול בתוך מוסדות הקהילה, בעקבות המבנה המסורתי של הקהילה היהודית בגולה והחשש מהתערבות שלטונית-חיצונית, שעלולה להזיק לקהילה בכלל, ולמשפחה שבה בוצעו המעשים, בפרט.

ג. חובת הדיווח בדין העברי

הדין העברי מטיל חובה על כלל הציבור (גם כאן – לא רק על בעלי מקצוע), לדווח על מקרים שבהם ידוע שאדם מסכן את זולתו או עלול לסכנו. הפוסקים קבעו שהדיווח צריך להתבצע ביוזמת המדווח, ולא רק כאשר הוא מתבקש על-ידי הרשויות להעיד. בפרק זה ננסה לבחון מהו המקור הישיר או העקיף לחובה זו ומהם פריטיה.

1. החובה להעיד בבית המשפט על מקרים של אלימות במשפחה – הניתן להשליך ממנה על דיווח לרשויות?

לכאורה, המצווה העיקרית שעשויה להיות רלוונטית לעניין הדיווח לרשויות היא מצוות עשה של חובת העדות.²⁷ בתלמוד נאמר כי "שלושה הקב"ה שונאן", ואחד מהם הינו "היודע עדות לחבירו ואינו מעיד".²⁸ הרמב"ם בספר המצוות²⁹ מסביר שהקדוש ברוך הוא הזהירנו מלהתירשל בהצלת נפש אדם מישראל כשנראהו בסכנת מוות או הפסד, ותהיה לנו יכולת להצילו, מכוח מצוות "לא תעמוד על דם רעך",³⁰ והדבר כולל גם כבישת עדות. כך מתבצע חיבור בין חובת עדות למקרים של הצלת נפש.

בדרך כלל, קשה למצוא עדים לאלימות במשפחה, מכיוון שזו נעשית בחדרי-חדרים, ולכן, אם ימצאו עדים כאלה, הם יוכשרו לעדות גם אם מדובר בקרובים, הפסולים בדרך כלל לעדות על-פי הדין העברי עקב הנגיעה האישית שעלולה להיות להם בעניין.³¹ נוסף לכך, במקרים אלה ניתן להעיד גם עד אחד בלבד ולא רק שניים, כדין יוצא דופן לכלל הרגיל. כך השולחן ערוך והגהת הרמ"א בעניין זה:

כל מי שיודע עדות לחבירו וראוי להעידו, ויש לחבירו תועלת בעדותו, חייב להעיד, אם יתבענו שיעיד לו בב"ד (=בבית-דין)... בין שיש עד אחד עמו בין שהוא לבדו; ואם כבש עדותו, פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. הגה: ועד אחד לא יעיד אלא בדבר ממון שמביא אחד לידי שבועה, או בדבר אסור ואפרושי מאיסורא (=הרחקת אדם מעבירה); אבל אם כבר נעשה האסור, לא יעיד, דאינו אלא כמוציא שם רע על חבירו (הגהות מיימוני פרק ה' מהלכות עדות). ואסור לאדם להעיד בדבר שאינו יודע, אף על פי שאמר לו אדם שיודע בו שאינו משקר. ואפילו אמר לו: בא ועמוד עם עד אחד שיש לי ולא תעיד, רק שיפחד בעל חובי ויסבור שיש לי שני עדים ויודה לי, לא ישמע לו.³²

אמנם, קיימת מחלוקת באשר לחובת העדות בבית-דין שאינו דין על-פי חוקי התורה, אך דומה כי אין מחלוקת במקרים של סכנה לזולת.³³ הדין הפלילי הישראלי לעניין חובת הדיווח דומה במהותו, כפי שניווכח לדעת להלן, לדין העברי, ולפיכך דומה שאין מניעה – גם לחוששים מכך מבחינה הלכתית – לדון בהפרת חובה זו בהתאם לחוק במדינת

27 ויקרא ה' 1: "... והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו".

28 בבלי, פסחים ק"ג, ע"ב.

29 ספר המצוות לרמב"ם, מצוות לא תעשה רצו.

30 ויקרא יט 16.

31 ראו שו"ת אבן השהם, סי' יז.

32 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן כח סעיף א.

33 ראו: יונה פודור "הלשנה" ודיווח על עבירות תנועה" תחומין כא 193 (התשס"א), בהערה 6 בעמ' 195-196, והאסמכתאות המובאות שם.

ישראל לפני בית-דין רבני, ואף לדון על-פי דין זה בערכאות המדינה; מה עוד שדין המלכות – "דינא דמלכותא דינא" – תופס בעיקר באשר לתחולת החוק הפלילי.³⁴ כאשר העם פרוץ בעבירה מסוימת סמכות זו ברורה עוד יותר.³⁵ הדברים רלוונטיים מאוד לענייננו ויכולים אכן להביאנו למסקנה בנדון, מכיוון שהאלימות כיום בחברה הישראלית, בכלל ובמשפחה בפרט, מרימה ראשה והינה בבחינת "מכת מדינה" שיש לעקור אותה ולשרשה.³⁶

עם זאת, אין זה ברור אם ניתן להשליך באופן ישיר מאותם מקורות שדיברו על עדות לפני בית-דין לחובת דיווח לרשויות, שאין בה משום עדות של ממש. נוסף על כך, לו הייתה השלכה ישירה מעדות בבית-דין לדיווח לרשויות, היה מקום, לכאורה, לדווח על כל אותם מקרים שבדיעבד יש להעיד עליהם, וברור כי לא זה המצב, וחובת הדיווח חלה על קשת מצומצמת בהרבה של מקרים מאשר חובת העדות. לפיכך, יש צורך לאתר מקורות נוספים העשויים להוות בסיס לחובת הדיווח; אם כי האיסור המחדלי לכבוס עדות במקרים של הצלת נפשות, כדברי הרמב"ם, יכול לקדמנו מדרגה אחת לביסוס התיאוריה, שלפיה אם אדם לא העיד, ייתכן שעבר על "לא תעמוד על דם רעך". ייתכן שזה דינו גם של מי שלא דיווח לרשויות, שהוא אותו איסור מחדלי שבו אנו דנים כעת. כפי שנראה בהמשך, ניתן למצוא מקורות בפסיקה ובספרות המותחים קו ישיר בין חובת העדות לחובת הדיווח לרשויות שנועדה למנוע סכנה לזולת או להפסיקה.

2. חובה להציל מיד רודף מכוח "לא תעמוד על דם רעך" הכוללת חובה לגלות אופן חברו מפני סכנה מתקרבת

לכאורה, ניתן לבסס את חובת הדיווח על מצוות "לא תעמוד על דם רעך". הצלת חיים היא ערך עליון ביהדות. הצלת חייו של אדם הנרדף על-ידי תוקף המבקש להרגו מותרת

34 ראו שם, וכן עיינו: נפתלי בר-אילן "עדות על תאונת דרכים בבית-משפט" תחומין י 179, 181 (התשמ"ט).

35 בר-אילן, שם, 185-186, 188-190.

36 כך נקבע בשורה ארוכה של פסקי-דין וחיבורים. ראו, לדוגמה: ע"פ 2037/92 בן דוד נ' מדינת ישראל, תק-על 2877 (2) 2878 (1992); ע"פ 2157/92 פלוני נ' מדינת ישראל, פ"ד מז(1) 81, 84-85 (2005); בש"פ 6648/93 מדינת ישראל נ' אלמליח, תק-על 93 (4) 197 (1993); ע"פ 3958/94 פלוני נ' מדינת ישראל, תק-על 94 (2) 147 (1994); ע"פ 2776/98 פלוני נ' מדינת ישראל, תק-על 99 (3) 94 (1999); דנ"פ 3371/98 אזואלוס נ' מדינת ישראל, פ"ד נד(4) 502 (2000); ע"פ 3783/98 פלוני נ' מדינת ישראל, תק-על 98 (3) 250 (1998); מאיר שמגר "כבוד האדם ואלימות" משפט וממשל 3, 33, 45 (1995); רבקה מקייס החוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991: חוברת הסבר 307-317 (1992) (פורסם גם בתוך: מעמד האישה בחברה ובמשפט 307 (פרנסס רדאי, כרמל שלו ומיכל ליבן-קובי עורכות, 1995)); חיים כהן "ערכיה של מדינה יהודית ודמוקרטית – עיונים בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו" הפרקליט – ספר היובל 9, 52 (1994).

משפחה במשפט ג-ד התשס"ט-התש"ע חובת הדיווח על אלימות כלפי ילדים על-פי המשפט העברי
ובהשוואה למשפט הישראלי

אף במחיר הריגת הרודף, ולו במקרים מסוימים כאשר אין דרך אחרת, כדברי המשנה:
"ואלו הן שמצילין אותן בנפשן: הרודף אחר חבריו להרגו..."³⁷.
הרמב"ם מפרט את קשת המקרים שבהם חל דין זה. מדבריו במשנה תורה עולה כי
דין רודף חל במקרים נוספים של סכנה לזולת, אף שאין מדובר באותם מקרים ברדיפה
ישירה לשם הריגה:

כל היכול להציל את חבריו ואינו מצילו, עובר על לא תעמוד על דם רעך,
לפיכך הרואה את חבריו טובע בים או שלסטים באים עליו, ויכול
להצילו, או ששמע שאנשים חושבים עליו רעה וטומנים לו פח, ולא
גילה אוזן חבריו להודיעו, הרי זה עובר על מה שנאמר בתורה לא תעמוד
על דם רעך; הרואה רודף אחר חבריו להרגו או אחר ערוה לבועלה,
ויכול להציל ולא הציל, הרי זה ביטל מצות עשה שהיא "וקצותה את
כפה", ועבר על שני לאוין על "לא תחוס עינך" ועל "לא תעמוד על דם
רעך"; אף על פי שאין לוקין על לאוין אלו מפני שאין בהן מעשה,
חמורים הם, שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו איבד כל העולם
כולו, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל העולם כולו.³⁸

הרב אליעזר יהודה וולדנברג זצ"ל דן, בשו"ת ציץ אליעזר, בחובת הגילוי של נזק או
סכנה, בהתאם לדברי הרמב"ם והשולחן ערוך שנזכרו לעיל:

למדנו מדברי הרמב"ם והשו"ע (=והשולחן ערוך) הנז' (=הנזכרים)
שבכלל האיסור של לא תעמוד על דם רעך כלול לא רק כשהמדובר על
שפיכות דמים ממש, אלא הוא כולל על כל העומד מנגד ונמנע מלעשות
פעולה כדי להציל את חבריו מכל רעה שחורשים עליו או מכל פח
שטומנים לו, ולא דוקא רציחה ממש, והוא יכול להצילו מזה הן באופן
פיזי, הן על ידי פיוס שיפייס את חושב הרעה, והן על ידי הקדמה
להקדים לגלות מזה את אוזן חבריו, ואיננו עושה זאת, בכל אלה הוא
עובר על לאו של לא תעמוד על דם רעך.³⁹

אם כן, מצוות "לא תעמוד על דם רעך" חלה אף באשר לחובה לגלות אוזן חברו בדבר
העלול להזיק לו,⁴⁰ ולא רק הצלת נפש של ממש באופן ישיר או האיסור לכבוש עדות
בבית הדין. כעת נותרת השאלה אם מעבר לאיסור על כבישת עדות בבית הדין, ולחובה
לגלות אוזן חברו דווקא – ולא הרשויות – על סכנה מתקרבת, קיימת גם חובה מקבילה

37 סנהדרין ת, ז.

38 הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק א, הלכות יד-טז. לפירוט על דין רודף ראו גם מורה נבוכים
לרמב"ם, חלק ג, פרק מ.

39 שו"ת ציץ אליעזר, חלק יג, סימן פא.

40 ראו גם: טור שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכו.

לדווח לרשויות במקרי סכנה ליחיד או לרבים בכלל, ובמקרי אלימות כלפי ילדים – בפרט. במקרה האחרון אין צורך לגלות אוננו של הילד על מעשי האלימות המתבצעים בו, כך שמה שרלוונטי הוא אכן הדיווח לרשויות. בנושאים אלה יעסקו שני הסעיפים הבאים.

3. חובת דיווח כללית במקרי סכנה קיימת או פוטנציאלית לזולת

על-פי הפוסקים בדורות האחרונים, קיימת חובה לדווח גם לרשויות שלטוניות אחרות, לאו דווקא שיפוטיות ובמסגרת עדות, בכל מקרה של התנהגות העלולה להזיק ליחיד או לרבים, והדבר אמור להיעשות מיוזמת המדווח (שלא כמו באשר לעדות, שם בית הדין הוא המזמן).

הרב וולדנברג, שהרבה להשיב בענייני הלכה ורפואה, משיב לרופא המתלבט אם לדווח לרשויות על נהג שאינו כשיר לנהיגה, המבקש לקבל רישיון נהיגה או לחדש את רישיונו. ואכן, הרב וולדנברג פוסק שהרופא חייב לדווח על כך למשרד הרישוי ביוזמתו, ולא להסתפק במסירת המידע שברשותו רק כאשר נדרש לכך על-ידי השלטונות, ואין בכך משום עבירה על איסור לשון הרע.⁴¹

גם הרב עובדיה יוסף משיב על שאלה דומה בשו"ת יחוה דעת באופן דומה, ואף מחיל את חובת דיווח על כלל הציבור ולא רק על רופא. גם הוא מטעים שהחשש מפני נזק או סכנה גובר על איסור לשון הרע או על רכילות ועל כל שיקול אחר. הרב מסביר ברוח זו את סמיכות העניינים באותו פסוק – "לֹא תֵלֵךְ רֵכִיל בְּעַמֶּיךָ לֹא תִעֲמָד עַל דָּם רֵעֶךָ אֲנִי ה' – וכו' עם המצווה להעיד:

שאלה: המשתדל להשיג רישיון נהיגה, והוא חולה במחלה סמויה שאינה מתגלית על ידי בדיקת רופא רגילה. האם מותר לרופא האישי או למי

41 שו"ת ציץ אליעזר, חלק טו, סימן יג. בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג, סי' פא הנ"ל, דן הרב וולדנברג בשאלת עדות רופא במקרה כזה בבית המשפט, בהיתן שהוא נשבע, אמנם באופן כללי ולא פרטני, לשמור על סודיות רפואית. הרב פוסק כי השבועה אינה מכוונת לכלול אי גילוי של מעשי עבירה. לכן, ניתן יהיה להעיד בנדון ולגלות כל דבר בנדון, ומי שחושש בכל זאת, אף שכנראה אין לו סיבה לכך, יוכל להתיר את השבועה בבית-דין של שלושה. בתשובה זו, וכן בתשובתו במקום אחר (שו"ת ציץ אליעזר, חלק טז, סימן ד), מרחיב הרב וולדנברג זאת גם למקרה של החובה לדווח לשואל על מצב רפואי של בן-זוג עתידי, למשל, מחלת סרטן או היעדר אפשרות ללדת או להוליד, ומדגיש כי זו חובתו של הרופא לדווח מיוזמתו ולא רק לענות אמת אם נשאל בדבר. הוא אף מרחיב זאת עוד יותר לחובה לספר על תכונות רעות של בן-זוג מיועד, חובה העומדת, כמובן, לא רק לרופא, וזאת – אף אם בני הזוג כבר משודכים ויש חשש גדול שהשידוך יתבטל כתוצאה מהמידע. הרב מוסיף בסוף תשובתו כי במקרה של בעיה רפואית קשה, הוא מיעץ לרופא לקרוא לחולה ולשכנעו בעדינות שיגלה בעצמו את הדבר לבן-זוגו המיועד כדי שלא יאלץ להתבייש אם הרופא הוא זה שייאלץ לעשות כן.

שיודע בבירור על מחלתו, להודיע על כך למשרד הרישוי, למנוע בעדו
השגת הרישיון בכדי שלא יגרום לתאונות ואסונות בנהיגתו, או שמא יש
בוזה איסור משום רכילות ולשון הרע?

תשובה: נאמר בתורה לא תלך רכיל בעמך... עון רכילות ולשון הרע הוא
אפילו כשאומר אמת... ומכל מקום נראה שכל זה הוא באופן שמתכוון
רק להשמיץ את חברו ולבזותו, אבל אם מתכוין לתועלת מסויימת או
להרחיק נזק מותר. וראיה לזה ממה שכתב הרמב"ם (בפרק א' מהלכות
רוצח הלכה יד)... ולכן בנידון שלנו שהחולה במחלה סמויה, כמו מחלת
הנפילה וכיוצא בה, מעלים ממשרד הרישוי את דבר מחלתו, כדי להשיג
רישיון נהיגה, ויכול להיות שיקבל התקפת – המחלה בשעה שהוא נוהג,
ועלול הדבר לגרום אסונות בנפש ח"ו (=חס ושלום), בודאי שחובה
ומצוה להודיע למשרד הרישוי על מחלתו של זה, כדי שלא יגרום נזק
או סכנה לציבור. ואף הרופא שמוזהר על חוק הסודיות הרפואית, באופן
שכזה מצוה עליו להודיע למשרד הרישוי, ואין בוזה שום חשש איסור
כלל וכלל. ובזה יש לפרש גם כן כוונת הפסוק, לא תלך רכיל בעמך,
לא תעמוד על דם רעך, שאף על פי שאסור לך להיות רכיל, ולגלות
סוד חבירך, וכמו שנאמר: הולך רכיל מגלה סוד ונאמן רוח מכסה
דבר, מכל מקום לא תעמוד על דם רעך, ועליך להודיע לחבירך כדי
שישמר מנזק וסכנה... וכמו שאמרו בתורת כהנים (=ספר ויקרא –
המחבר), מנין שאם אתה יודע עדות לחבירך שאין אתה רשאי לשתוק,
תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך... ולפי זה יוצא שגם כשיש הפסד
ממון בלבד רשאי לגלות אוזן חבירו, כדי להשמר מהחושבים עליו
רעה. וכל שכן כאן שיש חשש סכנה ליחיד ולרבים.⁴² (ההדגשות אינן
במקור).

הנה כי כן, גם הרב עובדיה יוסף מגיע מן הפרט (רופא ודיווח על רישיון) אל הכלל,
וקובע שבמקרי הפסד, נזק וסכנה יש לדווח כדי למנוע את המצב המסוכן או להפסיקו.
הרב עובדיה יוסף גם מותח קו בין חובת העדות והמצווה "לא תעמוד על דם רעך" לבין
חובת הדיווח, ובכך קושר את כל הקצוות.

דברים ברוח זה נכתבו לאחרונה גם על ידי הרב יונה פודור. לדבריו, את החשש
מפני טינה או נקמה ניתן לפתור באמצעות הטלת חיסיון על שם המדווח, ובכל מקרה
אין לבטל תורת עדות מפני חשש כזה. לדבריו, לא ניתן לראות בכך הפסד או נזק לשום
צד מכיוון שהכול יפיקו תועלת מהמלחמה בתאונות הדרכים, שהיא "עניין של נפשות
ממש", הכלול גם במצוות "לא תעמוד על דם רעך". מצווה זו מחייבת כל אדם לדווח,
לדבריו, אף אם הדבר יגרום לו נזק (אם כי אין הדבר מחייב כניסה למצבי סיכון עצמי),

שכן חובת העדות, שגם הוא משליך ממנה על הצורך לדווח, אינה מותנית בהיעדר הפסד למקיימיה, וזאת, במיוחד במקרים שבהם קיימת חשיבות למנוע אבידות בנפש.⁴³ אם כן, שני המקורות, שהם אולי העיקריים לחובה לדווח במקרים של סכנה פוטנציאלית או ממשית לזולת, הם חובת העדות, ולו בהשלכה מסוימת על דיווח לרשויות שאינו במסגרת זימון לעדות של ממש לפני בית הדין, וכן מצוות "לא תעמוד על דם רעך", שהורחבה גם לגילוי אוזן חברו על דבר סכנה המתקרבת וגם לדיווח לרשויות הרלוונטיות, ולא דווקא לבית-דין או לאדם עצמו שסכנה אורבת לו. אך דומני, כי ניתן לבסס את חובת הדיווח על מצוות נוספות, בהמשך לרציונל העולה מפסיקת אותם אחרונים שדבריהם הובאו כאן, וביניהן "ובערת הרע מקרבך";⁴⁴ "ואהבת לרעך כמוך";⁴⁵ וכן "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא",⁴⁶ במטרה של הרחקת האדם מאיסור ("לאפרושי מאיסורא").

כעת נפנה לראות כיצד השליכו הפוסקים מהחובות השונות הללו, שלא לכבש עדות, לגלות אוזן חברו בדבר סכנה מתקרבת וכן לדווח לרשויות על סכנה ליחיד או לרבים מהתנהגות מסוימת, על החובה לדווח לרשויות במקרים של אלימות המתבצעת כלפי ילדים.

4. מהכלל אל הפרט: חובת דיווח במקרי אלימות בילדים על ידי הוריהם

מן המקורות שנמנו בחלק הקודם לבדם, אף שחלקם עוסק בסכנה ובנזק באופן כללי, ולא באלימות כלפי ילדים דווקא, וחלקם עוסק בדיווח של רופא על סכנה מפני נהג שאותו בדק, בפרט, ניתן ללמוד לענייננו כי קיימת חובה ברורה לדווח גם על אלימות בילדים. ניתן גם ללמוד מכך שחובה זו מוטלת הן על כלל הציבור והן על בעלי מקצוע, ואין הגבלה על גילו של התוקף שעליו מדווחים, ועל זהותו. אכן, המקורות הללו מצביעים על כך שהפסיקות לגבי עברייני תנועה ולגבי החובה לדווח, המוטלת על רופאים וגם על כלל הציבור, כוחם יפה גם באשר לאלימות במשפחה, ואולי אף ביתר שאת. זאת – מכיוון שחובת הדיווח באשר לעברייני תנועה מטרתה לעתים מניעתית, בעוד שבמקרים של אלימות במשפחה המטרה היא הפסקת האלימות שכבר קיימת. כאן וגם כאן קיימת סכנת נפשות, והיא אולי מוחשית יותר במקרי אלימות, שכן זו, כאמור, כבר מתבצעת בפועל. אכן, אין סיבה שלא להחיל אותו רציונל על ילד הסובל מהכאה קשה או מהתעללות. אין בכך רק משום קל וחומר; אותה הליכה מן הפרט אל הכלל שאפיינה את המקורות שלא נותרו ב-ד' אמות מקרה הרופא ורישיון הנהיגה, וקבעו דבר באשר לנזק ולסכנה באופן כללי, היא המצביעה על השלכה ברורה לענייננו, ודי היה

43 פודור, לעיל ה"ש 33, בעמ' 196–197.

44 דברים יג 6.

45 ויקרא יט 18.

46 ויקרא יט 17.

בהם כדי לתת תשובה, ולו עקרונית וכללית, לעניין דיווח על ילדים הנמצאים במצבים של מצוקה קשה.

אך למרות זאת, ניתן-גם-ניתן לאתר מקורות קונקרטיים של גדולי הפוסקים בדורנו, המתייחסים ישירות לנושא דנן – אלימות כלפי ילדים. מקורות אלה מוסיפים התייחסות מיוחדת, בבחינת נדבך נוסף על ההתייחסות הכללית לדיווח לרשויות על מקרי נזק והפסד, קיימים או פוטנציאליים.

ואכן, בשני העשורים האחרונים נדרשו פוסקי ההלכה לשאלת החובה לדווח על אלימות כלפי ילדים. לדידם, יש לעודד את הדיווח ואף להטילו כעניין שבחובה לשם הגנת הילד, הן על אזרחים והן על בעלי מקצוע הסובבים את המשפחה, אך זאת – לא בכל מקרה ורק בתנאים מסוימים. חלק מאותם תנאים נובע מהאופי המיוחד של יחסי הורים וילדים ומחובת החינוך שהיא כה חשובה ביהדות, חלקם נובע משיקולים דתיים של הרחקת אדם מאיסור וחלקם האחר נובע מהחשש שהרשויות, במיוחד הלא יהודיות, יוציאו את הילד מחזקת הוריו.

הרב מנשה קליין (ארצות-הברית, יליד שנת 1925), בעל שו"ת משנה הלכות,⁴⁷ רואה בפתרון הקהילתי – עיקר. הוא ממליץ לדווח לרשויות רק על מקרים חריגים וקשים של אלימות, ובכל מקרה אחר הוא אינו מחייב או אף מאפשר דיווח לרשויות.⁴⁸

עם זאת, יש לבחון את הרקע לכתיבת הדברים בארצות-הברית ולגבי מקרה שאירע בגולה, כאשר המשיב חושש, בהתאם לנומרה המקובלת במדינות רבות ברחבי ארצות-הברית, ששירותי הרווחה יוציאו את הילד המוכה מן הבית ומחזקת הוריו, כסעד ראשוני ולעתים אף קבוע. לדבריו, קיים חשש רב שהילד ייגזל מהוריו, יגדל במסגרות שאינן של שומרי תורה ומצוות, האב לא יוכל לקיים כלפיו מצוות חינוך והבן לא יוכל לקיים מצוות כיבוד אב ואם. כמו כן, קיים חשש שברבות הימים עלול להיות גילוי עריות בעקבות נישואין בתוך המשפחה מכיוון שהילד לא יידע מהיכן מוצאו ומה מקורו. הוא אינו מוכן לקבל תוצאה כזו בכל מקרה שבו אדם זר יבחין באב המכה את ילדו ברחוב. אך המשיב בכל זאת אינו פוסל אפשרות להוציא, ולו זמנית, את הילד

47 שו"ת משנה הלכות, חלק טז, סימן נח.

48 גישתו העקרונית פוסלת פנייה לערכאות של גויים מחשש לדין מוסר. במיוחד יצא קצפו על האפשרות הניתנת לאישה לפנות לבית-משפט ולקבל צו הרחקה נגד בעלה במעמד צד אחד וללא הוכחות מעשיות שבעלה אכן התעמר בה או בילדים. ראו שו"ת משנה הלכות, חלק יד, סימן קא (יש לציין כי אפשרות כזו קיימת גם בישראל מכוח חוק מניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991, ס"ח 138, והסמכות לפנות לערכאות ולקבל צו הרחקה, אפילו במעמד צד אחד (ס' 4א) לחוק זה), מסורה במקביל גם לבית-משפט השלום, גם לבית-משפט לענייני משפחה וגם לבית-דין דתי, ובכללו בית-דין רבני!). משכך, גישתו לעניינינו מהווה חריג מסוים לדרכו הכללית. עם זאת, לעניינינו, עולה מתשובתו הנ"ל (בחלק טז, סימן נח), כי אף שתוצאתו מרוככת יותר מכיוון שמדובר על הגנה על זכויות הילד, הוא עדיין מעלה את החשש לדין מוסר במקרה של דיווח לרשויות של נוכרים.

ממשמורת הוריו, אם השלטונות מתחייבים להחזירו לחיק משפחתו מיד כשיתאפשר הדבר (יש לומר כי תנאי זה נראה כמעט בלתי ישים). הרב קליין מונה בכל זאת שני חריגים, שבהתקיימם ניתן לדווח לרשויות, גם בחוץ-לארץ:

ואל יחשוב מעכ"ת (=מעלת כבוד תורתו) שאין אני דואג עבור הילדים ח"ו (=חס ושלום) ורק ממליץ טוב על העושים מעשה רשע ח"ו, ודאי כי אני מודה שיש מקרים יוצאים מהכלל אפי' (=אפילו) מאחינו בני"י (=בני ישראל) וצריך בע"כ (=בעל כרחם) ליקח הילדים מהם מחמת סכנה להילדים אבל הם מקרים בודדים וצריכים לזה ב"ד (=בית דין) דייני ישראל מומחים וחכמים יודעי בינה לעתים והם ידונו על זה ע"פ התורה אשר יאמרו לך תעשה כי דברים אלו נכללים בכלל דיני נפשות, וב"ד הם האפוסטרופסים של קטני ישראל במקום שאין אב, וצריך לדון ולברר ע"פ דין תורה על כל מקרה ומקרה בבירור אחר בירור וכעין שאמרו לענין קטטות בבית שהב"ד מעמידין מי שהוא שיהי' בבית לשלשה חדשים או כיוצא לברר מי הוא האשם והכ"נ (=והכא נמי – וזאת גם כן) כאן אבל זה לא נמסר לערכאות ש"ג (=של גויים), ולכל באי עולם כל מי שיעבור ברחוב ויראה אב מכה בנו ימסור אותו למשטרה ונעשה חייו של בני ישראל הפקר, והתורה הפקר וכל אחד עושה עם חבריו ובניו כרצונו ח"ו ולא נתן דבר זה רק לדייני ישראל בעלי אחריות גדולה והכל ע"פ התורה במדה ובמשקל, ולא לערכאות של גוים שיפסקו בדיניהם היפוך דעת תורה. אלא יקוב הדין את ההר ע"פ התורה כל זמן שיש דין בישראל...

אבל לדון בדין מסורה ולילך למסור למשטרה שיקחו הילדים וכיוצא בו ח"ו לפענ"ד (=לפי עניות דעתי) איסור גמור ע"פ התורה הקדושה אם לא שנראה שח"ו יש כאן פק"נ (=פקוח נפש) או שיודעים שההורים הם חולי רוח ויכולין להזיק או ח"ו להרוג, וגם אז יש דין בישראל וכל ערום יעשה בדעת....

אם כן, לדידו של הרב קליין, היוצאים מן הכלל – שבהתקיימם ניתן לדווח לרשויות אפילו בחוץ-לארץ – הם מקרים של פיקוח נפש או כשידוע שההורים חולי רוח ועלולים להזיק לילד. גם אז, ייעשה הדיווח רק לאחר דיון והכרעה של דייני ישראל, מומחים בסוגיה.

הרב קליין מוסיף ואומר שיש לנסות ולפתור את הבעיה ככל שניתן במסגרת הקהילתית. יש להעמיד את ההורים על חומרת מעשיהם, לשכנעם לשנות את דרכיהם ולהודיעם שלפי חוקי המדינה ניתן להוציא מחזקתם את ילדם שנפגע מאלימות:

וכיון דקיי"ל (=דקיימא לן – שנקוט בדינו) אין עונשין אא"כ (=אלא אם כן) מזהירין, מתחלה צריך לקרא ההורים ולהסביר להם חומרת הענין ואפשר אם יקראו ההורים ויסבירו להם וישאלו אותם מה זה ועל מה זה

ולמה מכים הבנים במדה זו אולי ישיבו להם ההורים בטוב טעם או שיסבירו להורים שאין כדאי להיות כל כך בתוקף ולהכותם מכות כ"כ (=כל כך) רבות ואפשר ישמעו להמזהיר ואפי' (=ואפילו) יזהירו לו שיש חק מדיני (=חוק פלילי של המדינה) שכה"ג (=שכהאי גוונא – שבמקרים כאלה) יכולים ליקח ממנו הבנים ואדרבה יחזיקו לכם טובה, או אפשר שיסבירו הדברים שאינו כמו שחשב... .

קו דומה (אם כי תקיף מעט פחות, ולו מבחינת הרטוריקה), מובילים גם פוסקים ישראלים בספרות השו"ת של השנים האחרונות. אף שבמדינת ישראל, החשש שמא לא יימצא הילד במסגרת המתאימה לו, קטן יותר מאשר בחוץ-לארץ (שכן בישראל יש להניח שילד יהודי יועבר למוסד יהודי או למשפחה יהודית), סבור הרב וולדנברג שעדיין, גם בישראל, יש לחשוש להוצאת ילד ממשפחה שומרת מצוות למשפחה שאינה שומרת מצוות.⁴⁹ לדבריו, במקרים של פיקוח נפש ובמקרים קשים אחרים מותר וצריך לדווח לרשויות, אם מדובר במדינה מתפתחת ונאורה, ואף עומדת חובה לעשות כן. במקרים אחרים עדיף הטיפול במסגרת הקהילה. הרב וולדנברג נשאל, למעשה, שאלה משולשת:

- (א) ילד המוכה במזיד ע"י הוריו ונהיה פצוע קשה עד מצב של פיקו"נ (=פיקוח נפש) ומובא לביה"ח וכאשר הרופא מתלונן במשטרה מעבירים את הילד לידי משפחה אומנת, או מוסד, מה הדין אם הרופא יודע שיעבירו אותו לבית או למוסד לא דתי, או לחו"ל לבית או מוסד של עכו"ם (=עובדי כוכבים) האם במצב כזה עדיין על הרופא להתלונן למשטרה, או לא.
- (ב) וכמו"כ מה יהא הדין כנ"ל כאשר האבא בא על בתו הקטנה פעמים חוזרות ואין כאן חשש של פיקו"נ, והאם כשמוסרים אותו לשלטונות חל על המוסר דין של מסור.
- (ג) יש מקרים ידועים של התעללות מינית של מורה בגן ילדים (נקבות או זכרים), בזה, וגם בשתי המקרים הקודמים, שואל אני כעת מצד הדין של מוסר, ואמנם אם מדובר באדם שמיצר את הרבים ומצערן... יהיה מותר למסור אותו... וכן בשאלה (א) שמדובר על פיקו"נ ויש לו דין של רודף, אך מה יהא הדין בשאלה (ב) הלא כותב השו"ע (=השולחן ערוך) ... שאסור 'ואפילו הוא רשע ובעל עבירות ואפילו היה מצר לו ומצער' האם מדובר גם על מקרה כזה כשיש נזק של ממש גם פיזית וודאי נפשית.

49 שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סימן נב. השאלות בשו"ת זה נשאלו על-ידי פרופ' אברהם סופר, מחבר ספר "נשמת אברהם", והן והתשובות להן מופיעות גם בספרו זה, כרך ד, בעמ' רז-רי.

ברור לי שבכל מקרה ומקרה חייב הרופא להתייעץ קודם כל עם מורה הוראה מובהק שישקול בכל מקרה לגופו של דבר. אך אבקש מאד חות דעתו של כ"ת (=כבוד תורתו) בנושא כואב זה. בברכת התורה אברהם סופר אברהם.

באשר לשאלה הראשונה, תשובתו הינה כי:

אם קיים ממש חשש מבוסס שהורי הילד ישובו קרוב לודאי להכותו שוב במכות אכזריות כאלה, ועוד יותר מזה עד למות, במקרה כזה, מכיון שהרופא רק מוסר על המצב למשטרה עם בקשה לראות להציל את הילד מידי הוריו, אזי חייב הרופא לעשות זאת כדי להציל נפש אחת מישראל מרדת שחת, ומה שיעשה לאחר מיכן המשרד הממשלתי כדי להצילו הרי הרופא בזה רק בבחינה של גורם בלבד, ואין לפני עור (איסור) של "לפני עור לא תתן מכשול" – המחבר) ממש כי הרי לא בטוח במאה אחוז שיעבירו אותו דוקא למוסד של עכו"ם (=עובדי כוכבים ומזלות), או לא דתי... נוסף על זה הרי הילד עד שיגדל איננו עובר ע"כ (=על ידי כך) שום עבירה, וכשיגדל הרי יתכן גם שיחזירוהו למקום שיוכל לשמור על יהדותו. אולם אם לא קיים חשש מבוסס ממשי של פיקוח נפש והשיקול הוא ביותר שהוא רק מה שטובת הילד, אז אסור להתלונן במצב כזה למשטרה כאשר הסיכויים מבוססים שיוציאו ע"כ (=על ידי כך) את הילד מבית הוריו הדתיים או המסורתיים ויעבירוהו למוסד עכו"ם, או לא דתי, או לא מסורתי...

תשובתו באשר לשאלה השנייה הינה כי:

לדעתי הדין בזה ... חשש לפיקוח נפש (=לפיקוח נפש), כי הרי דין רודף אחר הערוה כדין רודף אחר חבירו להרגו, והבא על בתו הא הרי הוא מחייבי כריתות, והגם שהיא קטנה אבל האב חייב על כך, ומן החובה איפוא להפרישו מזה... וכל זה הוא נוסף למה שיש חיוב להציל את הקטנה מנזק פיזית ונפשית ... מותר למוסרו באשר כי הוא רודף... דהא (=שהרי) היא ערוה עליו, ויש לו איפוא דין של רודף אחר הערוה... אפילו אילו לא היתה ערוה עליו שחייבים על זה כרת, ג"כ היה מותר למוסרו, הן כדי להציל אותה מפגיעתו בה, וגם לרבות, כדי להציל אותו מרשעתו זה... ומקרה כזה שלפנינו הוא יותר גרוע מהכאה, וא"כ יכולים למוסרו הן מפני שזה דומה למכה, ועוד יותר מזה, והן כדי שלא יוסיף עשות זאת. ובית דין אביהם של קטנים.

ולבסוף, תשובתו לגבי השאלה השלישית היא פשוטה, לאור שתי התשובות הקודמות:

ומהאמור, הדבר פשוט כבר ממילא... על מקרים ידועים של התעללות מינית של מורה בגן ילדים, שמותר למוסרו, ונלמד זה עוד בק"ו (=בבבב) (וחומר) מכיון שהא המדובר גם באדם שמיצר את הרבים ומצערן...

לדעת הרב וולדנברג, במקרים אלה, אין לחלק בין ערכאות גויים לערכאות ישראל, ובלבד, כאמור, שמדובר במדינות מודרניות ונאורות:

בודאי שאלת כב' (=כבודו) בשאלה הנוספת בנוגע לדין מוסר היא לא בנוגע למסירה אפילו בערכאות של ישראל, דבכה"ג (=דבכהאי גוונא – במקרה כזה) נראה דבודאי מותר מכיון שהמציאות היא שכהיום אין כח ב"ד לדון על כך (מכיוון שהדין הפלילי הוא דין המדינה – המחבר), אלא כוונת שאלתו היא בנוגע למקרה של מסירה לערכאות של עכו"ם... גם בערכאות של עכו"ם נראה שיש חילוק בזה בין מדינות פראיות לבין מדינות נאורות... דגם כשהדבר הוא לא מן הדין מכל מקום אם הוא צורך השעה ומשום מיגדר מילתא (=לגדור דבר, לחסום פרצה אפשרית) מותר למוסרו בידי עכו"ם שיחבשוהו בתפיסה, וזה ברשות ב"ד, ואז בדין קרינא ביה (=נחשב כדין). ודון מינה (=ממנה, ממקור זה) איפוא דמותר למוסרו בעל כגון נידוננו שכפי שביארנו בפנים הוא ממש בדין לעשות זאת, וכדי למנוע מאיש כזה שלא יעשו על ידו מעשים אשר לא יעשו כאלה על להבא, ופשוט.

אם כן, גם הרב וולדנברג מצדד בפתרון, שלפיו במקרי פיקוח נפש ובמקרים קשים מותר לדווח לרשויות במדינה מודרנית, אך גם הוא מדגיש כי במקרים אחרים עדיף הטיפול הקהילתי.

התשובה מתייחסת, אם כן, לחובת הרופא (וזאת, כאמור, באופן אופייני למדי, שכן שו"ת ציץ אליעזר עוסק רבות, כאמור, בשאלות של הלכה ורפואה), אך ניתן ללמוד מדבריו גם לעניין חובתו של כל אדם לדווח על אלימות כלפי ילדים, ואולי אף מקל וחומר. מדוע? לגבי סתם אדם אין מוטלות שבועת הרופאים וחובת סודיות, אלא, לכל היותר, מתעוררת בעיה במישור יחסי האמון עם המשפחה או עם הילד, אם הבטיח לזה, למשל, שלא לספר את הדבר. אם חובת הדיווח גוברת על שבועת הרופאים וחובת הסודיות והחיסיון שיש להם ביחסיהם עם המטופלים, יש להניח שהיא תגבר ללא כל קושי מיוחד על חובות אמון אחרות שאינן חקוקות, מה עוד שהיא אינה מוחלטת. אם הבעיה חמורה פחות, יש לטפל, כאמור, במישור הקהילתי.

שואל השאלה, פרופ' אברהם סופר, פנה בשאלתו זו גם אל הגרש"ז אויערבאך ואל הגרי"ש אלישיב.⁵⁰ הרב אלישיב ענה אף הוא שמותר לרופא להודיע לשלטונות אפילו

כשקיים ספק, בחוץ לארץ, שהילד יישלח למשפחה של גויים או למוסד של גויים, והוסיף כי בכל זאת לאחר מכן עליו לעשות כל שביכולתו כדי לדאוג לכך שהילד יימסר למשפחה יהודית או למוסד יהודי. הרב אויערבאך הסביר כי אב שמתעלל או אונס יש לו דין רודף ממש, לפיכך, דעתם של שלושת גדולי הפוסקים הללו, בני-דורנו, בשאלות האמורות, היא זהה.

הרב עזריאל אריאל, הדן בשאלת הדיווח במקרי אלימות בין בני-זוג, מצדד גם הוא מאוד בטיפול במסגרת הקהילה (למשל, על-ידי רב הקהילה) או בדיווח זהיר לשירותי הרווחה, תוך גילוי זהות המשפחה לעובד הרווחה רק לאחר התרשמות שהוא מתכוון לטפל במקרה באופן מקצועי.⁵¹ במקרים רבים קשה, לדעתו, להאמין ביכולתה של המשטרה לפעול, במיוחד כאשר מדובר בנפגע בוגר הבוחר לא להגיש תלונה בעצמו (שאו המציאות מוכיחה שהמשטרה אינה מטפלת בדיווחים כאלה). נוסף לכך, קיים חשש מדיווחי שווא שיובילו למעצרי שווא ולפרסומים מזיקים בעיתונות. אין זה ברור אם הרב אריאל היה מגיע לתוצאה שונה אילו היה מאמין בכוחה של המשטרה לסייע במקרים כאלה או אילו היה דן בנפגע שהוא ילד.

הרב שלמה אבינר קובע כי כל הידוע על מצב של אלימות כלפי ילדים במשפחה יכול, ואף חייב, לדווח על כך למשטרה או לעובד סוציאלי.⁵² הרב אבינר גורס אף הוא כי אין בדיווח משום הוצאת דיבה ולשון הרע, מכיוון שהוא נעשה כדי להגן על ילד חסר מגן וישע. הרב אבינר נסמך על דברי הגרש"ז אויערבאך, שקבע שיש חובה להציל ילד מוכה מיד הוריו, מכיוון שדינם של האחרונים כדין רודף, ולכל אדם חובה להציל את הילד הנרדף מידיהם. דין מוסר אינו חל כאן, שכן מי שמוסר רודף אין לו דין של מוסר והמתעלל הריהו כרודף. מי שאינו מדווח עלול להפוך לשותף פסיבי לדבר עבירה. הכובש עדותו ואינו מעיד פטור אמנם מדיני אדם (דהיינו, לא קיימת סנקציה "ארצית" כלפיו), אך הוא חייב בדיני שמים.

אולם, אף הרב אבינר מעדיף, ולו במקרים מסוימים, את הפתרון הקהילתי על-פני עירוב הרשויות. הוא מסביר כי מקורו של חלק מההכאות שמכים הורים את ילדיהם במה שמכונה "המעגל הבין-דורי", דהיינו – בהורים שהוכו בילדותם כחלק מחינוכם ואין הם מכירים דרך חינוך אחרת. אף שכוונתם טובה, הם חוזרים על דפוסי ההתנהגות של הוריהם שלהם.⁵³ במצב כזה אפשר שהדרכה מתאימה על-ידי בן-משפחה, מדריך,

51 עזריאל אריאל "אם לא יגיד..." באהבה ובאמונה 399, פרשת ויקרא-זכור, יא באדר א התשס"ג, 5. תודה למר אליעזר שמואלי מערוץ מאיר של מכון מאיר בירושלים על סיועו באיתור המקור.

52 שלמה חיים הכהן אבינר "אלימות הורים במשפחה כלפי ילדיהם" עטורי כהנים 163, 6 (התשנ"ח); שלמה אבינר "דיווח על התעללות בילד במשפחה" באהבה ובאמונה 717, לפרשת בהר-בחוקות, כב באייר התשס"ט, 16.5.2009.

53 על תופעה זו בכלל, ובהקשר לענישה גופנית בפרט ראו: Judith G. McMullen *Privacy, Family Autonomy, and the Maltreated Child*, 75 MARQ. L. REV. 569, 584-596 (1992); PHILLIP GREVEN, SPARE THE CHILD: THE RELIGIOUS ROOTS OF PUNISHMENT ;

מורה או גורם אחר בקהילה, עשויה להעמידם על טעותם, להסביר להם מה הם מעוללים לילדם ולשכנעם לחדול מדרכיהם ולנקוט דרכי חינוך אחרות, אם הם באמת אוהבים את ילדם. אבל, אם מדובר בהתעללות חמורה, קיימת, לדבריו, חובת דיווח ברורה ומפורשת לרשויות. אם בעל תפקיד חושש שעל-ידי הדיווח הוא עלול לפגוע באמון שנותן בו הילד, הרי שעליו להתייעץ עם אדם מנוסה ממנו, בלי לחשוף את זהות הילד, ורק לאחר שביקש רשות מפורשת מן הילד לעשות כן כדי לא לבגוד באמונו ולא לגלות את סודו ללא קבלת רשות. הרב אבינר קובע עוד כי חובה על המחנכים ועל המדריכים בתנועות הנוער לא רק לדווח על מקרים כאלה, כאשר הם מגיעים לידיעתם, אלא גם לנסות ולאתר מיוזמתם מצבי מצוקה שבהם נתונים ילדים, בין היתר על ידי דיבוב הילד כשיש חשד לאלימות בבית כלפיו. הוא מוסיף כי אם נודע לחברו של הילד על האלימות, מותר לו לספר את הדבר למדריך, למורה וכו'.

תשובתו של הרב אבינר לעניין חובת דיווח של כל אדם, ובכללו בעלי מקצוע, על דבר אלימות בילדים, מיישמת, כמעט אחד לאחד, הן את המקורות הנוגעים לדיווח לצורך מניעת נזק, הפסד וסכנה באופן כללי, והן את המקורות הספציפיים שעסקו בדיווח של אדם ושל בעל מקצוע (רופא) אודות התעללות בילדים. הוא מזכיר בתשובתו את תשובותיהם הנ"ל של הרב וולדנברג, הרב אויערבאך והרב אלישיב.

לסיכום, נוכחנו לדעת כי הדין העברי העמיד במרכז השיקולים את זכויות האדם ואת זכויות הילד, אך לצורך הכרעה באירוע מסוים מובאים בחשבון שיקולים נוספים, וביניהם: (1) השיקול הדתי של הרחקת עובר עבירה ממעשה העבירה, וכן של ביעור הקץ מקרב ישראל, הוכחת הקץ, אהבת הזולת והצלתו; (2) חומרת מעשי האלימות; (3) הפתרון של הטיפול הקהילתי מול הפתרון המשפטי-אכיפתי או הרווחתי בניסיונות העניין; (4) שיקולים ספציפיים הנגזרים מיחסי הורים וילדים ומיחסים במשפחה דווקא,

Murray ; AND THE PSYCHOLOGICAL IMPACT OF PHYSICAL ABUSE 193-198 (1990);
A. Straus, *Spanking and the Making of a Violent Society*, 98(4) PEDIATRICS
Anthony M. Graziano, Jessica L. Hamblen & Wendy A. Plante, ;837 (1996)
Subabusive Violence in Child Rearing in Middle-Class American, 98(4) PEDIATRICS
Benjamin Spock, *Is Punishment Necessary?* www.drspock.com/article/; 845 (1996)
0,1510,392500.html; חנינה צימרן ילדים מוכים: בעיה רבת פנים 44, 87 (1985); עדנה
כצנלסון "למה הם מתעללים בהם" התעללות בילדים בישראל 12 (בהוצאת המועצה הלאומית
לשלום הילד בישראל, ללא ציון מקום ושנה); חיים עומר שיקום הסמכות ההורית 10
(דרור גרין מתרגם ועורך, 2000); רבי נחמן מברסלב ורבי נתן מברסלב "קונטרס חינוך אמיתי"
אוצר הקונטרסים יח, עמ' נד, נו; יחיאל ש' קפלן "המגמה החדשה בעניין ענישה גופנית של ילדים
לצורכי חינוך" קרית המשפט ג 447, 471, והאסמכתאות שם (2002). יש המסבירים כי ילד
שהתעללו בו הוריו, מפנים הן את העמדה המתעללת של ההורה והן את העמדה שלו כקרבן,
ובכגורו יהיה לעתים בעמדה סדיסטית ולעתים בעמדה מזויסטית. ראו: אורלי פוקס-שבתאי
ושולמית בלנק הורים טובים מדי – לדעת לחבק, לדעת לדרוש 44, 115 (2004).

כגון חובת ההורה לחנך את ילדו והחשש מאיבוד הזהות הדתית או היהודית; (5) חשש מגילוי עריות; (6) ולבסוף, שיקול המתקשר ישירות לכמה מן השיקולים הקודמים לו: מיקום ביצוע המעשים המעלים שאלה של דיווח, הן מבחינת הדיון בערכאות ישראל מול ערכאות של גויים, הן מן הבחינה אם מדובר במדינה מתפתחת ונאורה שרשויותיה יכולות לפתור את המצב באופן משביע רצון, הן מבחינת רצונה של הקהילה היהודית לשמור על אוטונומיה שיפוטית והן מבחינת הסיכוי להוצאת הילד מביתו והעברתו, באופן זמני או קבוע, למשפחה שאינה יהודית או שאינה שומרת תורה ומצוות.

ד. המשפט העברי אל מול הדין הישראלי: מבט השוואתי

המטרה בבסיס החובה לדווח על עבירות אלימות בילדים היא מניעתית – הפסקת מעגל האלימות. הדיווח יכול לגרום לתוצאות, כגון חקירת משטרה, צו הרחקה מן הבית או מעצרו של התוקף והגשת כתב-אישום נגדו. הפלישה לאוטונומיה של הטריטוריה המשפחתית, ולא רק על-ידי גורמי חוק ואכיפה, אלא גם ובמיוחד על-ידי גורמי טיפול ועל-ידי כלל הציבור, כעולה מחובה זו, היא אחד משיאי ההתערבות בתא המשפחתי. התערבות זו ברוכה ביותר ומוצדקת ביותר, ולו למען כל אותם ילדים מוכים שאין זעקתם נשמעת, וחובת הדיווח עשויה להיות, לעתים, תקוותם היחידה; אך היא עלולה להיות גם בעייתית, בעיקר – בהפעלתה במקרי אלימות קלה וכאשר קיים סיכוי לשינוי דרכיהם של הגורמים האלימים, או במקרים של דיווח כוזב בחוסר תום-לב. חובת דיווח קיימת על-פי המשפט העברי במקרים של אלימות בילדים, וזאת, הן בשל החשיבות שבהגנה על הילד והן בשל הצורך להרחיק את עובר העבירה מאיסור. חובה זו חלה גם על כלל הציבור ולא רק על בעלי מקצוע, והיא אינה מוגבלת, כבדין הישראלי, לדיווח על קטין בן-משפחה התוקף את הילד, או לעבירות מין בלבד. עם זאת, החובה סויגה על-פי הפוסקים בעיקר לנוכח החשש מהתערבות הרשויות בנעשה בקהילה ובמשפחה, עד כדי הוצאת הילד ממשפחתו והעברתו למשפחה שאינה יהודית או שאינה שומרת תורה ומצוות או מסורתית, למצער. מקום שניתן להעדיף התערבות מקומית-קהילתית, אם זו מסוגלת לסייע באופן ממש, אכן הועדפה על-ידי הפוסקים. בכל זאת, ברוב המקרים, לא סייגו הפוסקים את החובה מקום שמדובר במעשים של אלימות קשה והתעללות לסוגיה, המסכנים את הילד באופן ממש. אף הפוסקים המחמירים ביותר קבעו כי במקרים כאלה מותר וחובה לדווח לשלטונות, אפילו בחוץ-לארץ, עם כל הבעייתיות הכרוכה בכך. כן נקבע שהמדווח בהתאם לכללים אלה אינו עובר עבירה של לשון הרע, כפי ההסדר הקיים גם בהגנות שלפי חוק איסור לשון הרע בישראל. לא ניתן להתעלם מגישתם של גדולי הפוסקים, וביניהם הרבנים אויערבאך, אלישיב ווולדנברג, שפסקו קונקרטיים בסוגייה, יחד עם פוסקים כגון הרב עובדיה יוסף שפסקו באופן כללי באשר לסכנת הזולת.

גם הדין הישראלי מטיל את החובה לדווח על כלל הציבור, ולא על בעלי המקצוע בלבד. אמנם, נקודת המוצא של הדין הישראלי אינה העדפת הטיפול הקהילתי דווקא, אך גם הדין הישראלי מעדיף במקרים רבים את הפתרון של הטיפול על-ידי רשויות הרווחה על פני הטיפול של רשויות האכיפה. הדבר מתבטא הן במסלול המקביל האפשרי של הדיווח לפקיד הסעד דווקא, ויכולתו של האחרון לפנות לוועדה מיוחדת לצורך קבלת פטור מדיווח; והן באיזון, הדומה לזה שבדין העברי, שלפיו החובה קמה רק במקרים של אלימות קשה, דהיינו – במקרים של תקיפה שגרמה לחבלה או של התעללות, ולא בכל מקרה של תקיפה קלה. גם כאן, דיווח בתום לב מהווה הגנה מפני תביעה בהתאם לדיני איסור לשון הרע.

מכאן, ששתי השיטות קרובות זו לזו מבחינת תוצאתן. אף אם נקודת המוצא שלהן שונה במקצת, עדיין בראש מעייניהן ההגנה על הילד. הדין העברי מחשיב מאוד את הפתרון במסגרת הקהילתית, במידה רבה בעקבות אופי הקהילה היהודית המסורתית, אשר שאפה תמיד לשמור על אוטונומיה, גילתה יחס חשדני לשלטונות וניסתה להסדיר את ענייניה ולפתור את בעיותיה הפנימיות באופן עצמאי. הדין העברי, כדין דתי, מערב גם שיקולים דתיים, כגון הצורך להרחיק אדם מעבירה, דין רודף, חובת עדות, אהבת הרע ו"לא תעמוד על דם רעך", שרק מיעוט קיים באופן מסוים בדין הכללי. ועדיין, ניתן לאתר חריגים, כפי שראינו; הן חריגים בדין הישראלי להתערבות המשפטית הפלילית, כאשר הטיפול הרווחתי עשוי לסייע במידה רבה יותר, והן חריגים להתערבות הקהילתית המאפיינת את הדין העברי, כאשר קיים חשש לשלום הילד, ואזי אין להתפשר על הצורך בטיפול חיצוני של רשויות האכיפה.

בשתי שיטות המשפט, העברי-הדתי והישראלי-הכללי-הלא דתי, אין למעשה מחלוקת בדבר עצם החובה לדווח, כאשר מדובר במקרים קשים, שבהם גופו של הילד ונפשו מונחים על כף המאזניים. במשפט העברי נגזרת מסקנה זו גם משיקולים דתיים המתמקדים בעובר העבירה ולא רק בילד. השאלה, שהתשובה עליה שונה בכוח, אם כי פחות בפועל, בשתי שיטות המשפט הללו, היא רק למי לדווח – אם להסתפק בדיווח לגורמים בקהילה (כגון לרב הקהילה), לרשויות הרווחה או למשטרה. התשובה לכך נגזרת על-ידי הפוסקים בדין העברי, במידה רבה, משילוב בין בחינה כללית של טיב החוקים הרווחים באותה מדינה רלוונטית ובחינה ספציפית איזה טיפול יהיה עדיף ויעיל יותר בנסיבות העניין – של רשויות האכיפה, של רשויות הרווחה או של מוסדות הקהילה.